

**TALABALARNING KASBIY TA'LIM JARAYONIDAGI O'QUV
MOTIVLARINI O'RGANISH**

Karimjanova Yoqutxon Urinbayevna
Amaliy fanlar universiteti, Psixologiya
kafedrası katta o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadqiqot jarayonidagi o'quv motivatsiyasi tushunchasining mazmuni, uning turlari, shakllanish mexanizmlari hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Kasbiy ta'lim jarayonida ham motivlar shakllana boshlaydi va uning muhim mezonini psixologiya fakulteti talabalari o'rtasida mazmunli hayotiy yo'nalishlarning yuqori darajada shakllanishi, hamda ta'lim va kasbiy faoliyatning ichki motivlarining ustunligi hisoblanadi. Empirik tadqiqot natijalari asosida talabalarning o'quv motivlari darajasi aniqlanib, ularni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'quv motivatsiyasi, motiv, talaba, ta'lim jarayoni, ichki motivlar, tashqi motivlar, intilish, ichki motiv, tashqi motiv, ijtimoiy motivlar.

Hozirgi davrda zamonaviy oliy ta'lim tizimida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash masalasi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda talabalarning o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabati, bilim olishga qiziqishi va motivatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki motivatsiya shaxs faoliyatining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, talabaning bilimlarni egallash darajasi va kasbiy shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunga kelib, malakali psixologlarga bo'lgan ehtiyoj amaliyot talablari tufayli keskin oshdi.

Psixolog ishtirokisiz turli ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ruhiy farovonligini ta'minlaydigan tashkilotlarning samarali ishini tasavvur qilish qiyin. Bundan tashqari, malakali psixolog barcha turdagi tekshiruvlarni o'tkazish, shuningdek, turli kasalliklarga chalingan odamlarni rehabilitatsiya qilish uchun ajralmas hisoblanadi. Albatta, psixolog faoliyatiga professional va shaxsiy tayyorgarligi yuqori bo'lgan shaxsgina malakali psixologik yordam ko'rsatishga qodir. Bunday tayyorlik kasbiy ta'lim jarayonida shakllana boshlaydi va uning muhim mezonini psixologiya fakulteti talabalari o'rtasida mazmunli hayotiy yo'nalishlarning yuqori darajada shakllanishi hamda ta'lim va kasbiy faoliyatning ichki motivlarining ustunligidir.

Motivatsiya muammosi psixologiya va pedagogika fanlarida yetakchi mavzulardan biri hisoblanadi. A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, I.A.Zimmaya kabi olimlar motivatsiyani shaxs faoliyatining ichki sabablarini belgilovchi omil sifatida talqin etadilar. Motiv shaxsni muayyan faoliyatga undovchi ehtiyoj, qiziqish va maqsadlar majmuini ifodalaydi.

O‘quv motivatsiyasi esa talabanning o‘quv faoliyatiga kirishishi, uni davom ettirishi va samarali amalga oshirishini ta’minlovchi psixologik omillar tizimidir. Ilmiy adabiyotlarda o‘quv motivlari quyidagi asosiy turlarga ajratiladi:

- Ichki motivlar – bilim olish jarayonidan qoniqish, yangi bilimlarga qiziqish, kasbiy o‘shishga intilish;
- Tashqi motivlar – baho, stipendiya, diplom, ota-ona va jamiyat talablari;
- Ijtimoiy motivlar – jamoadagi mavqe, o‘qituvchi va tengdoshlar tomonidan e’tirof etilish.

A.A.Rean va V.A.Yakuninning “Talabalar o‘quv motivatsiyasini diagnostika qilish metodikasi” (N.S.Badmayeva modifikatsiyasi) bo‘lib metodikaning maqsadi talabalarning o‘quv faoliyati motivlarini o‘rganishdir. Ushbu tadqiqot metodologiyasi psixologiya talabalarining o‘quv va kasbiy faoliyati motivlarining ierarxiyasini o‘rganish va undagi eng muhim va ahamiyatsiz motivlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Texnika mavzu uchun ahamiyatlilik darajasiga ko‘ra quyidagi motivlarni kamroq ahamiyatga ega bo‘lgandan ko‘proq ahamiyatga ega bo‘lgan saralashni o‘z ichiga oladi:

Metodika A.A.Rean va V.A.Yakuninlarning so‘rovnomasi asosida ishlab chiqilgan. Yuqoridagi so‘rovnomaning 16 ta bayonotiga V.G.Leontyev tomonidan ta’kidlangan ta’lim motivlarini tavsiflovchi bayonotlar hamda talabalar va maktab o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rov natijasida N.T.Badmaeva tomonidan olingan ta’lim motivlarini tavsiflovchi bayonotlar qo‘shilgan.

Bular: kommunikativ, kasbiy, ta’lim va kognitiv, keng ijtimoiy motivlar, shuningdek, ijodiy o‘zini o‘zi anglash, muvaffaqiyatsizlik va obro‘-e’tibordan qochish motivlari.

O‘quv faoliyati jarayonida talabalarning faoliyati o‘zlashtirish sharti bilan o‘quv faoliyati tashqi motivatsiyaga aylanadi. Mavzuning mazmuni maqsad emas, balki boshqa maqsadlarga erishish vositasidir. Bu yaxshi baho (sertifikat, diplom), stipendiyalar, maqtovlar, o‘rtoqlari tomonidan tan olinishi, o‘qituvchining talabiga bo‘ysunishva boshqalar bo‘lishi mumkin. Tashqi motivatsiya bilan bilim o‘qitishning maqsadi emas, o‘quvchi bilish jarayonidan uzoqlashgan. O‘qigan talaba uchun fanlar ichki qabul qilinmaydi, ichki motivatsiyaga ega emas va ta’lim fanlarining mazmuni shaxsiy qadriyatga aylanmaydi. O‘z faoliyati samaradorligini oshirishdan manfaatdor bo‘lgan o‘qituvchi, tabiiyki, o‘rganish motivatsiyasiga e’tibor beradi va uni faollashtirishga intiladi. yuqori darajada, lekin shu bilan birga, turli shakllar, o‘qitish usullari va fan mazmunini tanlashda o‘quvchilarmotivatsiyasining hozirgi darajasini va uning dinamikasini aniqlash imkonini beruvchi metodik vositalar yetishmaydi. Shu munosabat bilan Duboviskaya fanni o‘rganish uchun motivatsiya yo‘nalishini diagnostika qilish metodologiyasini ishlab chiqdi, undan o‘quv jarayonida foydalanish mumkin va o‘qitish samaradorligini oshirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Olingan

ma'lumotlarni miqdoriy qayta ishlash uchun Spirman va Pirson korrelyatsiya tahlili usuli qo'llanildi, chunki mavjud ko'rsatkichlar tartibli shkalada o'lchanadi.

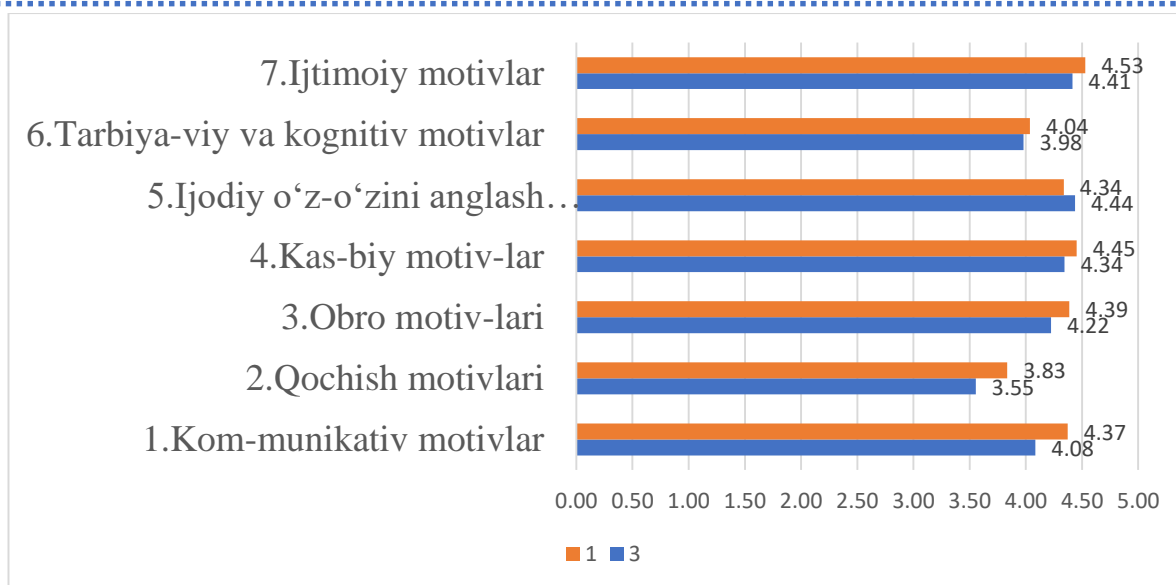
Talabalar o'quv motivlarini empirik jihatdan o'rganishda birinchi bo'lib, Talabalarning o'quv motivatsiyasini diagnostika qilish (A.A.Rean va V.A.Yakunin metodikasi va N.S.Badmayeva modifikatsiyasi) metodikasidan foydalanildi. Universitetning 1-kurs va 3-kurs amaliy psixologiya yo'nalishi talabalari o'rtasida o'tkazildi. 7 ta shkala bo'yicha alohida natijalar chiqariladi. Ushbu shkalalar quyidagilar:

- Kommunikativ motivlar;
- Qochish motivlari;
- Obro' –e'tibormotivlari
- Kasbiy motivlar;
- Ijodiy o'z-o'zini anglash motivlari;
- O'quv-tarbiyaviy motivlar;
- Ijtimoiy motivlar:

Unga ko'ra, har bir shkalada kurslar bo'yicha farqlarni ko'rishimiz mumkin. Kommunikativ motivlar shkalasida 1-kurslarda 3-kurslarga qaraganda, kommunikatsiya yuqori natijani ko'rsatdi. Chunki, 1-kurs talabalari yangi shakllanayotgan guruh bo'lganligi uchun ham ularda 3-kurslarga qaraganda muloqot va tanishishga qiziqish kuchli bo'ladi. Qochish motivlari shkalasida ham 1-kurslarda ustunlikni ko'rishimiz mumkin. Qochish motivlari muvaffaqiyatsizlikdan qochish hisoblanib, darslarda past baho olish va imtihonlardan yiqilish yoki kutilgan natijaga erisha olmaslik kabi holatlar 1-kurs talabalariga kuchli ta'sir ko'rsatar ekan.

1-diagramma

A.A.Rean va V.A.Yakuninning "Talabalar o'quv motivatsiyasini diagnostika qilish metodikasi" (N.S.Badmayeva modifikatsiyasi) bo'yicha birinchi va uchinchi kurslarning o'rtacha qiymatlaridagi farqlari.

Unga ko'ra, har bir shkalada kurslar bo'yicha farqlarni ko'rishimiz mumkin. Kommunikativ motivlar shkalasida 1-kurslarda 3-kurslarga qaraganda, kommunikatsiya yuqori natijani ko'rsatdi. Chunki, 1-kurs talabalari yangi shakllanayotgan guruh bo'lganligi uchun ham ularda 3-kurslarga qaraganda muloqot va tanishishga qiziqish kuchli bo'ladi. Qochish motivlari shkalasida ham 1-kurslarda ustunlikni ko'rishimiz mumkin. Qochish motivlari muvaffaqiyatsizlikdan qochish hisoblanib, darslarda past baho olish va imtihonlardan yiqilish yoki kutilgan natijaga erisha olmaslik kabi holatlar 1-kurs talabalariga kuchli ta'sir ko'rsatar ekan. Shu sabab ham ularda qochish motivlari yuqori bo'lar ekan. Obro'-e'tibor motivlari shkalasida ham 1-kurslarda 3-kurslarga qaraganda natijalar ancha yuqori. Negaki, 1-kurs talabalari talabalik davrining ilk bosqichida bo'lib, yangi muhit ular uchun qiziqarli hisoblanadi va boshqalar nazarida ular obro'li ko'rinishga harakat qilishadi. 3-kurs talabalari uchun esa bu oddiy holatga aylanib qoladi va boshqalarning ular haqidagi fikri o'z ahamiyatini kamaytiradi. Kasbiy motivlar shkalasida ham 3-kurs talabalariga qaraganda, 1-kurs talabalarining natijasi yuqori darajani ko'rsatdi. 3-kurs talabalari o'qish davomida kasbga bo'lgan qiziqish va qarashlarini o'zgartirib borishadi va o'qiyotgan sohasidan ko'ra boshqa sohaga qiziqishlari ortishi yoki boshqa sohada faoliyat yuritayotgan bo'lishlari ham mumkin bo'ladi. Lekin, 1-kurs taabalarida nisbatan o'qiyotgan sohasiga qiziqish motivatsiyasi yuqori bo'ladi va kasbga bo'lgan motivatsiya ortadi. 5-shkala ijodiy o'z-o'zini anglash motiv bo'lib, bu shkalada farqli ravishda 3-kurslar ustunlik qilishmoqda.

Demak, talaba qanchalik katta kursga o'tgandan keyin uning fikrlashi, dunyoqarashi kengayib, o'zligini anglashi ortadi. Estetik did kengayib, o'qiyotgan sohasida yangilik yaratishga bo'lgan qiziqish ortadi. 1-kurslarda esa sohasi bo'yicha yangilikka intilish kuchli bo'ladi. O'quv va tarbiyaviy motivlar shkalasida 0,6 ball bilan 1-kurslarda 3-kurslarga qaraganda yetakchilik mavjud. Bundan ko'rinib

turibdiki, haqiqatdan ham 1-kurs talabalaridan o‘qish va bilim olishga qiziqish va ehtiyoj kuchli bo‘lishi o‘z tasdig‘ini topdi. Oxirgi shkalamiz ijtimoiy motivlar shkalasi bo‘lib, bu shkalada ham 1-kurs talabalari ustunlik qilishmoqda. Chunki, kommunikativ motivlar shkalasida ham 1-kurs talabalarida natija yuqori bo‘lib, ushbu motivlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir.

O‘rta darajadagi ichki motivatsiya 1-kurslarda yuqori natijani ko‘rsatdi. Ichki motivatsiyaning yuqori darajasi 3-kurslarda yuqori.

Olingan empirik natijalar ilmiy adabiyotlarda keltirilgan nazariy qarashlar bilan mos keladi. Ichki motivlarning ustunligi talabalarning bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tashqi motivlar rag‘batlantiruvchi omil sifatida muhim bo‘lsa-da, ularning haddan tashqari ustunligi ichki motivlarning susayishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- O‘quv motivatsiyasi ta’lim samaradorligining muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi;
- Talabalarda ichki motivlarni shakllantirish va rivojlantirish zarur;
- Ta’lim jarayonida interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi;
- O‘qituvchilar tomonidan individual yondashuvni kuchaytirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davletshin M. Ta’lim psixologiyasi. – Toshkent, 2020.
2. Bo‘riyev B. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2018.
3. G‘oziev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2019.
4. Xasanboev J. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent, 2021.
5. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Toshkent, 2010.
6. Zimnyaya I.A. Pedagogik psixologiya. – Moskva, 2014.
7. Yuldasheva, M. B., Toshboltaeva, N. I., Pulatova, G. M., Mamajonova, S. K., & Karimjanova, Y. U. (2021). Semantic Analysis of Feeling Loneliness among Students. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 25(4).
8. Karimjanova, Y. (2025). Rahbarlik personaliga kadrlar tayyorlab berishning psixologik omillari. *MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI*, 3(4).